

4. A PONTUSI SZARMATÁK A KR. E. II–I. SZÁZADBAN

1. A PONTUSI POLITIKA SODRÁBAN...

A III–II. századtól kezdve a szarmaták aktívan részt vettek a Fekete-tenger északi partvidéke, sőt Kis-Ázsia politikai életének alakításában. A szarmaták pontusi jelenlétének egyik korai – pontosan nem keltezhető – bizonyítéka a Polyenos (Kr. u. II. századi író) által elbeszélte történeti anekdota. „Amage,²³¹ Medosakkosnak, a pontusi tengerpartig terjedő területek szarmatái felett uralkodó királynak a felesége volt. Látva, hogy férje belesüppedt a fényűzésbe és részegeskedésbe, gyakran saját kezébe vette a bíraskodást, és maga állította ki az ország őreit, visszaverte az ellenség támadásait, és együtt harcolt a helybeliekkel, ha bántották őket. Dicsősége ragyogott az összes szkíta között, ezért aztán a Tauricán élő chersonésosiak, akiknek szenvedéseket okozott a közelben élő szkíták királya, Amagétól azt a jogot kérték, hogy lépjenek szövetségre. Ő pedig először írt a szkítáknak, megparancsolva, hogy tartózkodjanak a Chersonésos elleni támadásoktól, amikor pedig Scythia figyelmen kívül hagyta ezt, akkor magával vitte a százhusz testileg-lelkileg legderekabbat, mindegyiknek adott három-három lovat, és egy éjszaka – egy nap alatt 1200 stadionnyit vágatott, és hirtelen megjelenván a királyi palota előtt, megölt minden kapu előtt állót, amikor pedig a szkíták között a váratlan borzalom láttán zavar támadt, és azt hitték, hogy nem is annyian vannak, amennyit látnak, hanem sokkal többen, mint ahányan valójában jöttek, Amage a rendelkezésére állókkal a palotába sietvén és rátámadván Scythára, megölte az ott talált rokonait és barátait, visszaadta a földet a chersonésosiaknak, a megölt [király] fiának pedig átadta a királyságot, megparancsolva, hogy igazságosan uralkodjon, és tartózkodjon a szomszédban élő hellének és barbárok megtámadásától, látván, apja milyen véget ért.”²³²

A forrást M.I. Rosztovcev elemezte, és következtetései – mint sok más vonatkozásban – napjaink szarmata kutatásában is meghatározó szerepet játszanak. Az elbeszélésben szereplő szarmata törzs a pontusi partvidékhez kapcsolódó területen élt Medosakkos király vezetése alatt. Rosztovcev szerint csakis az Azo-vi-tengertől nyugatra fekvő, a Dnyeper és a Molocsnaja folyó közötti partvidékről lehet szó. Medosakkos királyságának központja a Perekop-földszoros közelében kellett, hogy elhelyezkedjék. A forrásban szereplő 1200 stadionnyi út kb. 220 km-nek felel meg. Innen következtethetünk a szarmata központ helyére, figyelembe véve, hogy a régészeti adatok alapján a szkíta főváros – Neapolis Scythica (67. kép) – a mai Szimferopol területén található (lásd előbb!).

Rosztovcev úgy látta, hogy a nehezen keltezhető cselekmények egy – más forrásokból ismert – reális történeti szituációba ágyazhatók be. Az eseményeket pedig a III. század második felére – II. század elejére helyezte.²³³ Vele szemben Harmatta János úgy gondolta, hogy az Amage-legendában leírtak valójában a II. század közepére keltezhetők.²³⁴ A.N. Scseglov az Északnyugat-Krím történetét összefoglaló munkájában vitatta Harmatta keltezését, és az újabb régészeti adatok (az egyes települések pusztulási rétegei) alapján inkább még Rosztovcevnél is korábbanra tette az eseményt.²³⁵ Sz.Ju. Szaprikin meggyőzően mutatta ki, hogy az eseménynek 179 előtt kellett bekövetkeznie. Ebben az évben ugyanis megszületett az az egyezmény (részletesen lásd lejjebb!), amelynek értelmében a chersonésosiak birtokainak védelmét I. Farnakés pontusi király garantálja. Ez biztosabb háttérrel jelentett, mint a hol ide, hol oda csatlakozó „csalárd” barbárok –

²³¹ Amage neve az óiráni ‘amākā’ = ‘erős, hatalmas’ szóból származik (POL. STRAT. 560. 240. jegyzet).

²³² POL. STRAT. VIII. 56. – saját fordításunk oroszról.

²³³ ROSZTOVCEV 1914A.

²³⁴ HARMATTA 1970. 19.

²³⁵ SCSEGLOV 1978. 128–129.

szkíták, szarmaták – támogatása.²³⁶ Mivel mindezek csupán hipotézisek, csak annyit állíthatunk biztonsággal, hogy a Polyaenos-féle anekdota a III–II. század közelebről nem konkretizálható periódusát tükrözi. Érdekes a történet abból a szempontból is, hogy arra a politikai környezetre vet fényt, amikor a korábbi hellén–szkíta kereskedelmen és fegyverbarátságon alapuló szövetséges viszony a visszajára fordult, és immár az új hatalom, a szarmaták azok, akik a görög városok védelmét elláthatták, a szkíták pedig támadóként léptek fel.

Valószínűleg hasonló helyzetre világít rá az ún. Protogenés-dekrétum (**68. kép**), amelynek egy helyét már idéztük a galatákkal kapcsolatban az előző fejezetben. Protogenésnek, egy gazdag olbiai polgárnak hálas honfitársai állították a kőbe vésett feliratot, amiért válságos helyzetükben segítséget nyújtott nekik a Kr. e. II. század elején,²³⁷ más vélemények szerint a III. század második fele – II. század eleje közötti időszakban.²³⁸ Protogenés a többi között akkor segítette ki a közösséget, „amikor Saitafarnés király Kankytosba érkezett és ajándékokat követelt átutazása alkalmából, a közkincstár üres volt, ő a nép kérésére adott 400 aranyat... és ugyanannak a papnak az idején, amikor a Szaiok sokasága jelent meg ajándékokért, a nép meg nem tudott nekik adni és arra kérte Protogenést, hogy segítsen szorultságukban, ő fellépett és 400 aranyat kínált, és, miután a Kilencek kollégiumának tagjává választották, nem kevesebb mint 1500 aranyat kínált fel a jövőbeni jövedelmek terhére, amelyből idejében kielégítettek sok jogarhordót és nem kevés ajándékot készítettek elő haszonnal a királynak; és amikor kiárúsították a király [Saitafarnés] rezidenciájára küldött követség felszerelését..., odaadta azt a 300 aranyat... és amikor Saitafarnés király megjelent a túloldalon az ajándékokért és az archónok összehívták a népgyűlést, bejelentették a király érkezését és azt, hogy a kincstárban nincs semmi pénz, Protogenés előállt és adott 900 aranyat; amikor pedig Protogenés és Aristokratés követek elvették ezt a pénzt, és megjelentek a királynál, de az ajándékokkal elégedetlen király haragra gerjedt és hadjáratot indított ... és az archónokat méltatlan módon [kezelte?], minek következtében (?) a nép összegyűlvén megrémült, és követeket [küldött?] ... Az ellenségtől átszökők tudatták, hogy a Galaták és a Szkírek szövetségbe tömörültek és nagy erőket gyűjtöttek össze, amelyek télen megjelennek, és azon felül még azt is, hogy a Thisszamaták, Szkíták és Szaudaratók megerősített helyet keresnek, ugyanúgy félvén a Galaták kegyetlenségétől... (kiemelések tőlünk – I.E., K.V.)”²³⁹ A töredékes feliratból is kiderül, hogy a valaha virágzó görög kolóniát ebben az időszakban több barbár nép szorongatta, akik közül a szaiokat, a thisszamatákat és a saudaratókat sem a szóban forgó események előtt, sem utána egyetlen forrás sem említi. A törzsnevek alapján csaknem bizonyos, hogy iráni népekkel van dolgunk. A szövegkörnyezetből következően az Olbiától nem messze székelő, többször említett Saitafarnés király nevére többféle magyarázattal szolgáltak a nyelvészek, az azonban nem kétséges, hogy mindkét tagja (sai, Xšay = ’ragyogni’, ’uralkodni’, illetve farnah = ’szerencse’)²⁴⁰ iráni eredetű. A szai törzsnevet Harmatta J. ugyancsak iráni alapon ’sokszerűnek’ értelmezi, azzal indokolva meghatározását, hogy a lótenyésztő nomádok törzsneveiben gyakran szerepelt jelzőként a tenyésztett ló színe.²⁴¹ Anélkül – nem lévén nyelvészek –, hogy állást kívánnánk foglalni a kérdésben, megjegyezzük, hogy történeti szempontból sokkal csábítóbb (az éppen a Harmatta által idézett) Tomaschek véleménye, aki az avesztai xšaya = ’uralkodó, herceg, király’ jelentéssel hozza kapcsolatba a törzsnevet (vö. a Saitafarnés fent idézett Abajev-féle etimológiájával!). Amennyiben elfogadjuk ezt az értelmezést, talán egy lépéssel közelebb jutunk a Strabónnál említett királyi szarmaták kérdésének megoldásához (lásd lejjebb!). A hipotézisek közé tartozik Harmatta azon

²³⁶ SZAPRIKIN 1997. 250–252.

²³⁷ A felirattal foglalkozott a hazai szakirodalomban HARMATTA 1949. 31–34., HARMATTA 1970. 10–11.

²³⁸ SELOV 1984. 12. – további irodalommal.

²³⁹ LATYSHEV 1916/1965. N32. 54–55. – saját fordításunk oroszából.

²⁴⁰ ABAJEV 1979. 309., 314.

²⁴¹ HARMATTA 1970. 10–12. – további részletes irodalommal. Vö. még HARMATTA 1949. 31–33.

felvetése is, amely szerint nem egy törzsről, hanem törzsek szövetségéről lehetett szó abból kiindulva, hogy több jogarhordozót említenek.²⁴²

A Don jobb partján a szarmata uralmi központ áthelyeződését bizonyító adatként idézhetjük azt a Polybiostól származó információt, amely szerint egy Kr. e. 179-ben megkötött nemzetközi szerződés résztvevői között európai uralkodóként szerepel Gatalos szarmata király.²⁴³ (A szerződés egy kis-ázsiai – Pontus és a vele szemben álló Bithynia, Pergamon és Kappadókia közötti – konfliktus végére tett pontot.) Újabban ezt a biztosnak tűnő adatot is megkérdőjelezték, ugyanis Európa határát különböző folyóknál húzták meg a különböző korokban. A Tanais/Don nagyjából Strabontól kezdve jelentette Ázsia és Európa választóvonalát. A szakirodalomban nincs egyetértés az illetően, hogy Polybios a tanaisi határt fogadta-e el, avagy az ion geográfiai hagyományt követve a Phasis folyótól északra eső területet tekintette Európának.²⁴⁴ További probléma, hogy a Phasis folyót azonosítják mind a kaukázusi Rionnal, mind az Araxésszel, mind a Kubánnal.²⁴⁵ Hogy tovább bonyolítsuk az antik elnevezések szövevényes hálóját, meg kell említenünk, hogy bizonyos vélemények szerint a Polybios-féle Tanais a Kubánt fedi.²⁴⁶ Ebben az esetben persze, akár a Phasis, akár a Tanais jelenti a Kubánt Polybiosnál, mindenképpen a Kaukázus előterében élő szirákok vehetők leginkább számításba. Eszerint Gatalos szirák uralkodó volt. Ennek régészeti bizonyítására I.I. Marczenko tett kísérletet. Érvei a következők. 1. Ebben az időszakban a Dontól nyugatra nincsenek (vagy csak nagyon kis számban) szarmata lelőhelyek: tehát itt nem lehet királyi központot feltételezni. 2. A szirákként meghatározott leletanyag a Kubán-vidéken viszont már a Kr. e. IV. század második felétől elterjedt. 3. A szirák síroiban ebben az időszakban kis-ázsiai tárgyak jelentek meg nagyobb számban. Ez arra utalhat, hogy a szirákok részt vettek abban a háborúban, amelynek békeszerződése Gatalos jelenlétében kötött. (75–76. kép) 4. A szirákok zsoldosként más területeken is megjelentek, így a Kaukázusban (vö. a Kartlisz Chovreba feljebb idézett adatával!).²⁴⁷

2. A KÖZÉPSŐ SZARMATA IDŐSZAK ELSŐ FELÉNEK LELETEI

(KR. E. II. SZÁZAD KÖZEPE – KR. E. I. SZÁZAD KÖZEPE)

A III. századi hiátust követően a Kr. e. II. századtól a szarmatákhoz köthető leletanyag megjelenik a Pontus északi partvidékén a Dnyeper alsó folyásáig. Az utóbbi időben elterjedt nézet szerint csak a század közepétől.²⁴⁸ A Dontól nyugatra ma már több mint 4000 szarmata sírt ismerünk. Ez lehetővé teszi a leletek értékelését és elméletileg kronológiai szétválasztásukat is. Ugyanakkor szembevetendő a számos jelentős különbség az egyes régiók között, főként a Don–Dnyeper közi, illetve a Dontól keletre található szarmata emlékek összehasonlításakor. Így keleten – a Don–Volga–Ural közén – az a tendencia, hogy többségbe kerülnek azok a „primér” sírok, amelyek fölé kurgánt emeltek (bár ez vidékenként nagyon különbözik).

²⁴² Vö. a vezetőket ugyancsak jogarhordozóként aposztrofáló Tacitus adatával: TACIT. ANNAL. VI.33. (Lásd a II.5.5. fejezetet!)

²⁴³ POLYBIOS 25.2.13. A rövid adatból egész szövetségi rendszereket rekonstruáló teóriákkal, amelyeknek alapját nem értjük, nem kívánunk itt foglalkozni.

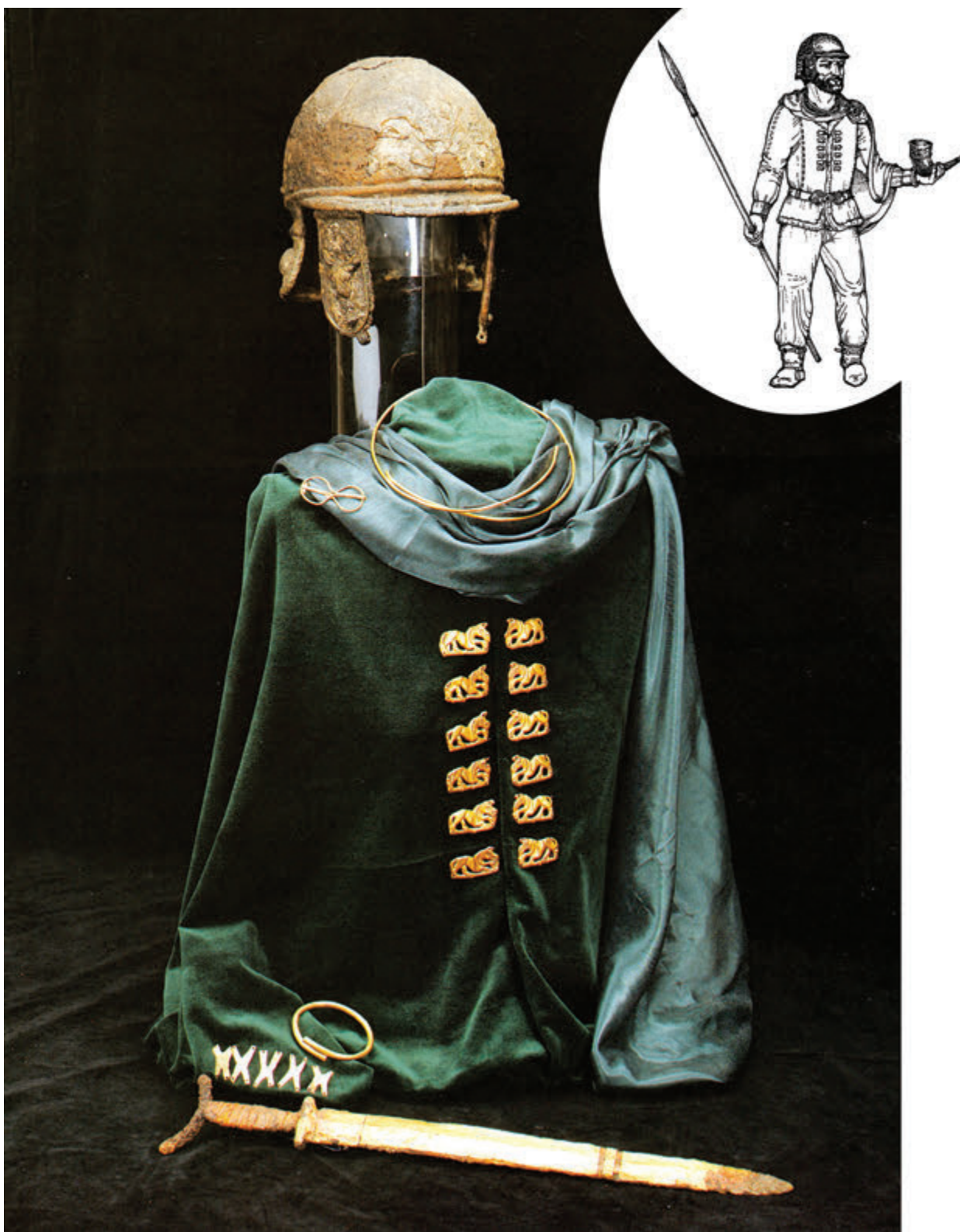
²⁴⁴ POLIN 1992. 93–94. Európa és Ázsia határának meghatározása időről időre megváltozott. Jó példa erre, ha a fentieket összevetjük Annaeus Seneca egy adatával, aki szerint „...a Duna ... a szarmata betöréseket fogja fel, és szétválasztja Ásiát és Európát...” (SEN. NAT.QUEST. VI.7. – FEHÉR–KOVÁCS 2003. 137.)

²⁴⁵ PECZ 1902/04. III. 461.

²⁴⁶ Polybios hibáit már STRABÓN is kifogásolta (II.4.1–5.). Például: „... az is valótlanság, hogy a Tanais északkelet felől folyik, mert mindazok, akik ismerik ezt a vidéket, azt állítják, hogy északról folyik a Maiótisba...” (II.4.5.) Lásd STRABÓN 31. oldalon a kérdés tárgyalását!

²⁴⁷ MARCZENKO 1996. 124–126.

²⁴⁸ SZIMONYENKO–LOBAJ 1991. 83. A pontos datálást illetően vita van a különböző kutatói nemzedékek és iskolák között. A II. századnál pontosabb keltezésre így a magunk részéről nem vállalkozunk.

75. kép • A Kr. e. II. század első felére keltezhető Bojko-Ponura kurgán 3. sír harcosának viseletrekonstrukciója. Gatalos egyik előkelő kortársa lehetett a halott, aki sisakja alapján megjárta Kis-Ázsiát (L'or 2001. 158–159. alapján).

76. kép • A Kr. e. II. század első feléből származó kelta sisak egy szirák harcos sírjából (Bojko-Ponura kurgán, 3. sír). A sisak a szirákok kis-ázsiai kelta-galata kapcsolataira utal. I. Farnakés hadjáratában vehettek részt Gatalos harcosai az anatóliai partvidéken (L'OR 2001. 160., N. 158. alapján).

A sírgödrök szélesek, sokszor közel négyzet alakúak, gyakori a diagonális temetkezés, amikor a halottat átlósan helyezték el a gödörben (**90. kép**). Eltűnnek viszont a korábbi korszakra jellemző katakombák (ez nem vonatkozik a Kubánra és az Észak-Kaukázusra!), és jelentősen csökken a padmalyos sírok száma. Az uralkodó tájolás D–É. A Dontól keletre a saurómata kultúra jellegzetes elemei, amelyek a kora saurómata korban hiányoztak, most reneszánszukat élik: ezek közé tartozik a diagonális rítus, az a szokás, hogy nem törött, hanem ép tükröket helyeznek a sírba, „visszatér” a korong nélkül készített kerámia egy bizonyos csoportja, újra kedvelté válnak az állatstílussal díszített tárgyak, és egy sor kiemelkedő gazdagságú női sír a saurómata kor „asszonyuralmának” hagyományait idézi.²⁴⁹

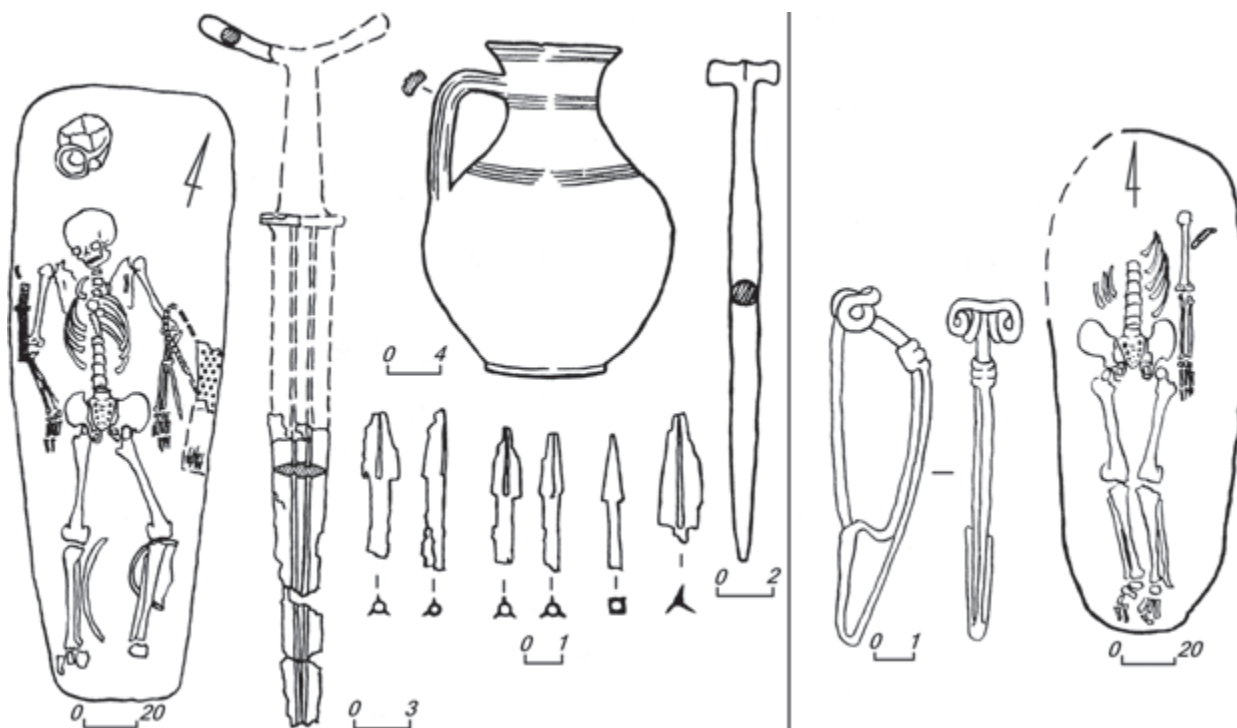
Ugyanakkor a Dnyepernél a korábbi kurgánokba másodlagosan beleásott sírok a jellemzőek, ritkák a padmalyok és katakombák (bár számuk az idő előrehaladtával fokozatosan megnő), és egyáltalán nincsenek diagonális temetkezések. Hiányoznak a keleten megszokott családi kurgántemetkezések is. A Dnyeper völgyében a sírmellékleteket elsősorban a fej tájékára helyezték. Előfordulnak középső La Tène fibulák és késő hellenisztikus importedények. A fegyverek közül jellegzetesek a sarlós markolatvégű török és kardok, a köpűs és tuskés vas nyílhegyek (**77. kép**). Az uralkodó tájolási irány az É–D-i. Hiányzik több jellegzetes prohorovkai tárgytypus, elsősorban például a korong nélkül készített edények. Ezeket a temetkezéseket a kutatók egy része igyekszik a jazigokhoz és a roxolánokhoz kötni.²⁵⁰

Ebben az időszakban egy új, jellegzetes díszítőművészet terjedt el, az ún. saurómata polikróm állatstílus, mely nyomon követhető egészen a Kr. u. II. század első feléig. Ezen belül elsősorban a Kr. u. I. században éli virágkorát. Megjelenését egy új népesség bevándorlásával szokták összefüggésbe hozni.²⁵¹

²⁴⁹ SZKRIPKIN 1990. 215–216.

²⁵⁰ SZIMONYENKO 1994. 15–16.

²⁵¹ Legutóbb V.I. Mordvinceva gyűjtötte össze az ide sorolható leleteket és állapította meg, hogy némelyik tárgy korai, más középső saurómata kontextusból ismert. A leletkör szerint a Kr. e. II. század végétől jelent meg. Az új keletkezés azért fontos, mivel ennek a stílusnak az elterjedését egy új népesség bevándorlásához köthették. Ebben az esetben a Kr. e. I. század előtt meg kellett, hogy érkezzenek. MORDVINCEVA 2003. A kötet bírálatát lásd ZASZEKAJA 2006.

77. kép • Temetkezések a középső szarmata időszak első felére (Kr. e. II. század közepe – Kr. e. I. század közepe) jellemző leletekkel (Vinogradne, illetve Volodimirjivka) (SZIMONYENKO 1991. risz 1: 2., 2: 1. alapján)

3. A SZARMATA TÖRZSEK

Az itt tárgyalt időszakban az Észak-Pontus történetét alapvetően azok az ellentétek határozták meg, amelyek Mithridatés királysága és a Római Birodalom viszonyát jellemezték. Ennek megfelelően alakult a barbár törzsek sorsa, és ez erősen befolyásolja a róluk szerzett információinkat is. Ebben a korban a kezdeti idők homályos és nehezen kibogozható forrásadatai után az antik szerzők munkáiban egyre több utalás történik a különböző szarmata törzsekre. A történeti és földrajzi műveket szerencsésen egészítik ki az epigráfiai adatok.

Felmerül a kérdés, hogy a szirákokon kívül milyen további szarmata törzsekkel számolhatunk. Hérodotos után csak jó néhány száz évvel később találkozunk a Fekete-tenger északi partvidéke törzseinek módszeres leírásával, mégpedig Strabónnál.²⁵² „...a Borysthenés és az Istros között ilyenképpen oszlik meg: először jön a geták pusztasága, azután következnek a tyrageták, utánuk a sarmata iazygok s az ún. basileiosok ('királyiak') és az urgosok; mindezek nagyjából nomád pásztorok, kis részük azonban földműveléssel is foglalkozik... A belföldön laknak a tyragetákkal és germánokkal szomszédos bastarnák, akik valószínűleg maguk is germán eredetűek és több törzsre oszolva élnek. Egy részüket ti. atmonosoknak hívják, más részüket sidonoknak, az Istros Peuké nevű szigetén lakókat pedig peukinosoknak, míg a legészakibbak neve, akik a Tanais és a Borysthenés közötti síkságon élnek, a roxolanosok.... Hogy a roxolanosokon túl még laknak-e emberek, nem tudjuk.”²⁵³ (78. kép)

²⁵² Vö. a II.1.2. fejezettel!

²⁵³ STRABO VII.3.17. Strabón Geographikája a Kr. e. I. század végén íródott és még a Kr. u. I. század legelején is születtek betoldások. Ha adatait szinkronizáljuk a szarmaták egyéb említéseivel, akkor úgy tűnik, hogy a mű a Kr. e. II. század – Kr. e. I. század első felének szituációját tükrözi.

78. kép • Germania, Getica, Sarmatia, Illyria és Thracia Strabónnál (STRABÓN melléklet alapján)

Strabón négy szarmata csoportot említ, melyeknek elhelyezkedését hagyományosan a következőképpen képzelték el:

- 1) a Don–Dnyeper között a *roxolánok*;
- 2) a Dnyepertől nyugatra sorban előbb az *urgok*;
- 3) majd a *királyi szarmaták*;
- 4) végül a *jazigok*.

Újabban J.G.F. Hind felvetette annak lehetőségét, hogy a Hérodotos által említett sauromaták, iyrkák, thysszageták és királyi szkíták, akik valamennyien a Dontól keletre éltek, elmozdultak nyugat felé. Strabónnál ugyanezek a népek már mint jazigok, szarmaták, urgok, tyrageták és az ún. királyi szarmaták szerepelnek, immár a Dontól nyugatra, hamarosan pedig az Al-Dunától északra. Így válik lehetővé, hogy a Dontól keletre általuk üresen hagyott részekben megjelenjenek a szirákok, aorszok és az alánok (az egykori masszageták) a hunok nyomása elől elmozdulva.²⁵⁴

A mithridatési háborúk eseményeit, amelyekben a roxolánokról is szó esik, egy epigráfiai forrás – az ún. Diophantos felirat – is említi (erre az alábbiakban részletesen kitérünk). Ez alapján, valamint abból kiindulva, hogy Strabón földrajzi adatait Artemidorostól kölcsönözte, ez a népleírás a Kr. e. II–I. századi állapotokat tükrözi.²⁵⁵

Ezzel a kronológiával szemben az újabb kutatások szerint a szarmata régészeti leletek csupán az ezredforduló környékén jelentek meg a Dnyeper jobb partján, és csak fokozatosan jutottak el a Dunához és

²⁵⁴ HIND 2007.

²⁵⁵ ROSTOVITZJEFF 1922. 115., ROSZTOVCEV 1925. 38–42., HARMATTA 1950. 3–4., HARMATTA 1970. 14–15. Strabón forrásaira vonatkozóan két eltérő véleménnyel találkozunk. Ez azonban a kronológiai megállapítást nem befolyásolja.

79. kép • Vipsanius Agrippa térképének (Kr. e. 20) rekonstrukciója (lazarus.elte.hu/hun/dolgozo/jesus/tt/romaiot.htm alapján, 2016. május 12.)

a Kárpátok előterébe.²⁵⁶ Hogy ez a terjeszkedés nem volt békés, arra egyértelműen utalnak a szkíták által a Dnyeper vidéken megépített erődítések. Ezek csak a Kr. u. I. század végén – II. század elején néptelenedtek el.²⁵⁷ Eddigre a Dontól már egy újabb szarmata hullám érkezett ide (az I. század közepén – második felében).²⁵⁸

Így áll a régészeti kutatás jelenleg. A források egybecsengő állítása mellett, valamint figyelembe véve Strabón megbízhatóságát és információinak hitelességét, a régészeti leletekből leszűrt következtetések ellenére fel kell tételeznünk, hogy legkésőbb a Kr. e. I. század elejére (de annál csaknem bizonyosan már korábban) a szarmaták legalább három népe (az urgok, a királyi szarmaták és a jazigok) a Dnyepertől nyugatra foglaltak helyet.

Az ellentmondás feloldására elsősorban Sz.V. Polin és A.V. Szimonyenko tett kísérletet. Egyfelől a három szarmata törzset egy népként értékelték. E szerint Strabónnál az urgok és a királyi szarmaták a jazigok két csoportja. Másfelől Vipsanius Agrippa térképének rekonstrukciója alapján a Dnyeper Sarmatia és Dacia határa volt egészen az ezredfordulóig (79. kép).²⁵⁹ Ennek megfelelően a szarmaták nem léphették át a Dnyepert Boirebistas halála és államának szétesése, azaz a határ megváltozása előtt. Ez megfelel annak a feltételezésnek, hogy Strabónnál azért szerepelhetnek a Dnyepertől nyugatra a szarmaták, mert ezt a passzust a szerző csak élete végén toldotta be.²⁶⁰

²⁵⁶ SZIMONYENKO–LOBAJ 1991. 83.

²⁵⁷ HRAPUNOV 1991. 23–26.

²⁵⁸ SZIMONYENKO–LOBAJ 1991. 83.

²⁵⁹ PODOSZINOV 2002. 55.

²⁶⁰ POLIN 1992. 95–96., SZIMONYENKO 1999. – mindkettő további irodalommal. A.V. Szimonyenkónak köszönjük, hogy kéziratban lévő akadémiai doktori disszertációját használhattuk!

Strabón adata alapján mindebből csak annyi bizonyos, hogy a szarmaták és a geta-dákok²⁶¹ ebben az időben szomszédosak (geta pusztaság, majd tyrageták, aztán a szarmaták).²⁶²

Ami Vipsanius Agrippa térképét illeti, emlékeztetünk rá, hogy nem hiteles, hanem rekonstruált kartográfiai műről van szó (egy másik rekonstrukción a Tanais Sarmatia és Dacia határfolyója: **79. kép**). Ezért nem árt a geta-dák régészet eredményeit is megvizsgálni. Dion Chrysostomos Kr. u. 95-ben járt Olbiában és még látta a geták rombolásait,²⁶³ amelyek Kr. e. 55-re tehetők. Ekkortájt érte el Boirebistas országa legnagyobb kiterjedését, amelynek a román kutatás szerint a keleti határa a Hypanis (Bug) volt. Ez azt jelenti, hogy Olbiánál tovább nem terjeszkedtek, és csak a partvidéket foglalták el.

A Kr. e. 40-es évektől, vagyis Boirebistas halála után, hirtelen megszorodnak az auktor- és epigráfiai adatok, amelyek egyértelműen bizonyítják a szarmaták jelenlétét az Al-Duna előterében. A szarmata aktivitás nyilván egyenes összefüggésben volt a geta-dák birodalom összeomlásával. A Dnyeper–Duna köze egy darabig talán ütköző zóna maradt, majd, miután Crassus Kr. e. 29–27-es hadjárata során megverte a geta-basztarna törzseket, a szarmaták tömegesen lépték át a Dnyepert.²⁶⁴

Ennél többet ma még nem lehet mondani, hiszen a Dnyepertől nyugatra ezt megelőzően nem csak a szarmata leletek hiányoznak, hanem geta-dákokhoz köthetők sincsenek. Régészeti alapon tehát – amennyiben a leletanyag keltezése elfogadható – nem dönthető el a terület lakóinak sem az etnikuma, sem a politikai helyzete.

Míg Strabón adatát sokan taglalták, addig alig-alig esik szó egy másik népfelsorolásról, nevezetesen Appianoséról. Ez a Kr. e. 98 és 90 közötti időszakra vonatkoztatható, amikor Mithridatész szövetségesei az Észak-Pontus különböző törzsei voltak. Pontos elhelyezkedésüket ugyan Appianos nem adja meg, de nyilvánvalóan az délorosz sztyeppe nyugati régiójáról van szó. A nála felsorolt népek között ott találjuk a sauromatákat és a basztarnákat, előbbiek között pedig megkülönbözteti a királyi sauromatákat (basileiosok), jazigokat és koralluszokat.²⁶⁵

A fenti adatok alapján kirajzolódó szituáció Boirebistas halálával változott meg (valamikor Kr. e. 40 táján).

Beható és meggyőző újabb klasszika-filológiai elemzés nélkül nehéz eldönteni az újabban felvetett adatok helyességét. Számunkra ennek híján elfogadhatónak tűnik a Rosztovcev óta kialakult kép: a szarmata expanzióval a III. századtól számolnunk kell, ha kezdetben csak „kalandozások” formájában is. A II. századra pedig kialakult a Strabón által felvázolt status quo: a Dnyepertől nyugatra már ott kell lennie az új népességnek.²⁶⁶

²⁶¹ A geta inkább a görög, a dák a latin forrásokban megjelenő népnév. („*Daci Romanis dicit*” – PLIN. NH IV.80.). Ovidius esetében a geták azonosak a dákokkal. A két név azonban nem mindig jelölte ugyanazt a népet. Strabón pl. élesen megkülönböztette őket. Dáknak az északi thrák törzsek nyugati ágát nevezte, amely a dobrudzsai Kis Szkitiától ÉK-re élt (STRABÓN VII.3.12.). A getákat a Fekete-tenger északi partvidékének lakóiként említik, a Duna alsó folyásánál. A geták és dákok, ha nem azonosak, akkor közeli rokonságban álltak egymással. A két név azonosítása az ezredforduló táján kezdődött, amikor e népek nagy törzsszövetségekbe tömörültek előbb a geták, majd a dákok vezetésével. (SZKRZSINSZKAJA 1977. 40–44.)

²⁶² Urs Müller felvetette azt a lehetőséget, hogy a basztarnák esetében kimutatható nomád szarmata hatás (MÜLLER 2003. 436–437.). Az erre vonatkozó adatok kronológiája adalékul szolgálhatna a szarmaták viszonylag korai terjeszkedéséhez a Dnyepertől nyugatra. Ez az elképzelés még további kutatásokat igényel, Urs Müller hipotézise és hivatkozott forrásai (PLUT. MOR., PLUT. Aem. 12.4. és LIV. 44.26) erősen vitathatóak.

²⁶³ DION CHRYSOST. XXXVI.4., XXVI.6.

²⁶⁴ GLEBOV 2001.

²⁶⁵ APPIAN. MITHR. XII.69.293. A mithridatesi háborúkkal kapcsolatban a szarmatákat és basztarnákat Plutarkhos is említi (PLUT. MOR. 11.324.C). A figyelmet az adatokra KULAKOVSKIJ 2000. 51. hívta föl.

²⁶⁶ Ellenkező esetben hihetetlenül gyors áttelepedést kellene feltételeznünk. A Kárpátok övezte területet, a Közép-Duna vidékét a Dnyepertől még légvonalban is legalább 1000 km (valójában ennek csaknem a duplájával számolhatunk) választja el. Folyókkal erősen szabdaltnak van szó. A jazigoknak a Polin–Szimonyenko-féle modell értelmében ezen a térségen keresztül kellett volna tömegesen átkerülniük kb. 20–25 év alatt. Ez évi átlagos 40 km haladást jelent.

Ha kelet felé követjük tovább nyomon a szarmata népek elhelyezkedését, akkor a roxolánok mögött az aorszokat találjuk a Don bal partján, illetve az Azovi-tenger partján, míg a szirákok továbbra is a Kubán völgyében laknak.

Ha észak felé tekintünk ki, azt egyértelműen leszögezhetjük, hogy a szarmata – illetve már korábban a szkíta – szállásterület kevés kivétellel nem terjedt át az erdős sztyeppe zónába. Kezdetben csak gyenge kapcsolatot tudunk kimutatni a két terület között. Később ez a helyzet megváltozott.

Szirákok

A szirák törzsnevet Abajev a sir- iráni szótőből származtatja. Jelentése *'táncol', 'üget'*, összevetve az oszét *sirag-gal* (= *'könnyedén táncoló, járó'*).²⁶⁷ V.P. Jajlenko O.Ny. Trubacsov véleményét idézve az etimológiát nem érzi meggyőzőnek, és inkább az indoárja *'víz'* szóval hozza kapcsolatba.²⁶⁸ Érdekes auktoradat, hogy Dareios seregét egy Sirakos nevű szaka lovász – hamis vezető – víztelen sivatagba csalta.²⁶⁹

Az előbbieken a szirákokról már sok szó esett (75–76. kép). Ők az egyetlen olyan szarmata csoport, amelynek nyugati vándorlásáról nem tudunk. Erre ugyanis csak egyetlen homályos Plinius hely utal, amelyik a Fekete-tenger északi partvidékének nyugati részére lokalizálja őket. Ettől eltekintve valamennyi forrás az Azovnál, a Kaszpi-tengernél vagy a Kaukázus előhegyeiben tudja szállásaikat.²⁷⁰

Mint láthattuk, egy ideig fontos politikai tényezőként szerepeltek a térségben. Az ezredforduló tájára azonban helyzetük kezdett egyre inkább instabillá válni a Kubán jobb partján az újabb szarmata (aorsz/alán) nyomás miatt. A Kubán-vidéki szirákok erősített telepükre húzódtak vissza, sírjaik fokozatosan eltűntek a jobb parton. Visszavonulásuk útját a korábbi bosporusi szövetség határozta meg: a Tamany-félszigetre szorultak.²⁷¹ Ezzel párhuzamosan a korábban egységes leletanyagukban lokális csoportok határolhatók körül.²⁷² Az aorszok északról és keletről bekerítették a szirákokat, hiszen a kezükben volt a Kaszpi-partvidék nagy része²⁷³ (és ezzel a Derbent, a második legfontosabb kaukázusi átjáró). Így a szirákok – főként az Észak-Kaukázus középső részén, a Terek és Szunzsa folyók medencéjében élő csoportok – az elő-kaukázusi sztyeppéken találták magukat beszorítva.

Annak ellenére, hogy a két törzsszövetség – a szirákok és az aorszok – viszonya ellenségesé vált, van olyan adatunk, amely arról tanúskodik, hogy alkalmanként egymás közt házasodtak. Ilyen bizonyíték a Don-vidéken az Alitub melletti Kresztovij kurgán 20. sírja, ahol a Kr. e. I. században egy előkelő nőt temettek el a Kubán-vidéken megszokott módon. A temetkezési rítus jó néhány eleme éppúgy idegen a Don-vidéken, mint a tárgyak egy része. Nyilván egy odakerült szirák asszony temetkezése lehetett.²⁷⁴

Aorszok

Az aorszok nevét az iráni *'fehér'* szóból származtatják (aveszta *auruša*, oszét *ors*).²⁷⁵

Az aorszok elhelyezkedésével kapcsolatban újra idéznünk kell a szirákok viszonylatában részben már citált, az észak-pontusi törzsekre vonatkozó Strabón helyeket:

²⁶⁷ ABAJEV 1979. 303. Olbiából ismert a Sirakos tulajdonnév is.

²⁶⁸ JAJLENKO 2015. 429–430.

²⁶⁹ POL. STRAT. 7.12.

²⁷⁰ PLIN. NH IV.83., SZKRZSINSZKAJA 1977.

²⁷¹ MARCSENKO 1988. 80.

²⁷² ZAHAROV 2000. 39.

²⁷³ STRABÓN XI.5.8.

²⁷⁴ ZAHAROV 2000. 39.

²⁷⁵ Vö. az alanorsz=fehér alán törzsnévvél, továbbá az ugyancsak a *'fehér'* tövet tartalmazó roxolán elnevezéssel! – ABAJEV 1979. 282. Vö. még ALEMANY 2000. 8–9.

„E szerint az elrendezés szerint az első résznek a lakói az északi tájakon és az Ókeánosnál egyes nomád és szekérlakó skytha törzsek, ezeknél beljebb a szintén skytha sarmaták, az aorsosok és a siraxosok, akik dél felé egészen a Kaukasusig terjednek, részint sátorlakók és földművelők főleg a Maiótis-mocsár környékén...”²⁷⁶ „A Maiótis és a Kaspi-tenger között tovább nomád népek következnek: a nabianosok, a panxanosok és már a siraxok és aorsosok törzsei. Véleményem szerint a siraxok és az aorsosok a még följebb lakó népek szökevényei, és az aorsosok északabbra vannak, mint a siraxok. Abeakos, a siraxok királya, amikor Pharnakés birtokában volt a Bosporos, 20 000 lovast küldött, Spadinés pedig, az aorsosok királya, 200 000-et, a följebb lakó aorsosok pedig még többet. Ezek ugyanis nagyobb földet tartottak a birtokukban, s majdnem az egész Kaspi-tengerpartnak az urai voltak, úgyhogy az armeniaiaktól és a médektől átvett indiai és babylóniai árut tevéken szállították be és gazdagságuk folytán aranyékszereket hordtak. Az aorsosok a Tanais mellett laktak, a siraxok pedig az Akhardeos mellett, amely a Kaukázusból ered s a Maiótisba ömlik.”²⁷⁷ (A számok persze – ahogyan arra már utaltunk – fiktívek, de jelzik, hogy igen nagy csapatról van szó, melynek felvonultatására alighanem azért volt szükség, hogy Farnakés, Mithridatész Eupator áruló fia, aki először lepaktált a rómaiakkal, majd megpróbálta visszahódítani az apai régi dicsőséget, felkészüljön a Róma ellenes harcra Kr. e. 50–49-ben.)

Ezek szerint az aorszok a roxolánok keleti, a siraxok északi szomszédai. Ez utóbbiaktól feltehetőleg a Manics választotta el őket, amely nagy valószínűséggel az Akhardeossal azonosítható.²⁷⁸

Strabón szerint az indiai és a babylóniai kereskedelmet a felső aorszok tartották kézben. Sajátos ellentmondás, hogy az Alsó-Volga-vidékre lokalizált felső aorszoknál hiányoznak a Kr. e. III–I. században a római importok, míg az Alsó-Don-vidékre helyezhető aorszoknál gyakoriak.²⁷⁹

Urgok és királyi szarmaták

Talán a legvitatottabb szarmata(?) törzsek a Strabónnál említett urgok és királyi szarmaták. (Az urgokat Strabónon kívül senki sem említi.) V.I. Abajev az urgus szót az iráni eredetű *'farkas'* jelentéssel hozza összefüggésbe. Vö. varka=*'farkas'*, amelynek előzményeit a avesztáiból, oszétból ismerjük. Szerinte totem-név, hasonlóan a szaka (= *'szarvas'*) szóhoz.²⁸⁰

Egyes vélemények szerint az urgok nem szarmata, hanem letelepedett szkíta törzs, amely Dnyeper menti földvárain továbbélt az új szarmata környezetben is. Nevüket a Hérodotos-féle „georgoi”-val (γεωργοι), a földműves szkítákkal hozták kapcsolatba, kiemelve, hogy Strabónnál ennek egy eltorzított változata szerepel.²⁸¹

Nemrégiben J.G.F. Hind vetette fel, hogy inkább a Hérodotos által a sazuomatákkal a Donnál szomszédos iyrkák lennének, akiket később tyrcae néven említenek.²⁸²

Ami a királyi szarmatákat illeti, K.F. Szmirnov egy Appianos-hely alapján összemosta ezt a törzset és a jazigokat. Ez azonban félreértésen alapul, mivel Appianos a hivatkozott helyen egymás mellé rendelt rokon népekként említi a királyi szarmatákat (sazuomatákat) és jazigokat mint Mithridatész Eupator szövetségeseit.²⁸³ A szmirnovi téves értelmezést vitte tovább A.V. Szimonyenko, aki az Appianos-féle törzsfelsorolást a fent idézett strabóni hellyel vetette össze. Mivel szerinte Strabónnál hiányzik a központosítás,

²⁷⁶ STRABÓN XI.2.1.

²⁷⁷ STRABÓN XI.5.8. ROSTOVITSEFF 1922. 116. szerint ennek az információnak a háttérben Mytiléniai Theophanes állt.

²⁷⁸ VINOGRADOV 1966.

²⁷⁹ SZERGACKOV 1996. 113.

²⁸⁰ ABAJEV 1979. 308., HIND 2007. 8. jegyzetében Abajevre (1949. 185.) hivatkozik, miszerint az **ugra* = 'erős', 'hatalmas' szóból származtatható.

²⁸¹ SZMIRNOV 1984. 120. – további irodalommal.

²⁸² HIND 2007. 242–243.: HÉROD. 4.21.2. (Iurkai>Iurgoi>Ourgoi).

²⁸³ SZMIRNOV 1984. 119., APPIAN. MITHR. XII.69.293–294.

lehetségesnek tartott egy olyan értelmezést, hogy „jazigok, (vagyis) az ún. királyiak és az urgok”.²⁸⁴ Úgy gondoljuk azonban, hogy a problémát csak egy újabb és mélyebb, a régészet eredményei által nem befolyásolt klasszika-filológiai vizsgálat tudná megoldani.

Harmatta János hívta fel rá a figyelmet, hogy a királyi szarmaták a többi törzs (jazigok, urgok, roxolánok) gyűrűjében helyezkednek el a középpontban. Párhuzamot vonva a „királyi szkíták” elnevezéssel, kézenfekvőnek tartja a szarmaták esetében azt a nomád törzsszövetségi modellt, amelyben a központi törzs erős hatalma fogja össze a szövetséget.²⁸⁵ Anélkül, hogy – nem látván további forrásokat a kérdés pillanatnyi megoldására – a problémában elmélyednénk, itt újra felvetjük a szaiok és királyi szarmaták azonosításának lehetőségét (lásd feljebb!), amire már K.F. Szmirnov is utalt.²⁸⁶

Jazigok

Georg Holzer szerint a jazigok neve az iráni *yazyu-ka- = ’áldozatot bemutató pap’ (óiráni yáju- = ’tisztelt, vallásos’, Adhvaryu- = ’pap’, avesztai yazaita ’feláldozott’) szóból vezethető le, mivel a szarmatában a k-ból g lesz, a -ka pedig az árjában gyakori szuffixum. Max Vasmer elképzelését sem zárja azonban ki, aki

80. kép • Ellis H. Minns (1874–1953)
brit régész

81. kép • Tadeusz Sulimirski
(1898–1983)
lengyel történész, régész

szerint az iráni yazu-, óiráni yahu- = ’fáradhatatlan, nyughatatlan’ lenne a név eredete. Karl Müllenhoff elképzelését is figyelembe veszi: avesztai yazata- = ’tiszteletreméltó’, illetve yazu- = ’nagy, kiemelkedő’.²⁸⁷

A jazig névvel kapcsolatban az első etimológiát megalkotó Müllenhoff nyomán Ellis H. Minns (80. kép), a szkíta-szarmata történet legkorábbi és igen alapos összefoglalója, feltételezte, hogy a törzsnév különböző változatokban fordult elő. Ugyanehhez az elmélethez csatlakozott M.I. Rosztovcev és Tadeusz Sulimirski (81. kép). E szerint a hixomaták, jazamaták, jazabaták, ixibaták (és talán idetartoznak a Hekataiosnál említett

iamok is²⁸⁸ – I.E., KV.) elnevezés mind egyazon népet jelölte. Ez a csoport az auktoroknál előforduló említések kezdetétől a legnyugatabbi szarmata törzs volt, melynek eredete ugyan homályos, de mindenképpen a Dunától jóval keletebbre formálódott néppé.²⁸⁹

Van egy olyan elképzelés is, hogy a jazigok ún. „csatlakozott nép”, azaz nem iráni eredetűek, hanem a kaukázusi adigék leszármazottai, akik kiszakadtak az „anyanéből”, és a Donnál csatlakozva a szarmatákhoz

²⁸⁴ SZIMONYENKO 1994A. 59–60.

²⁸⁵ HARMATTA 1970. 12–14.

²⁸⁶ SZMIRNOV 1984. 119.

²⁸⁷ HOLZER 1989. 201., 207. – további irodalommal. G. Holzer teljes mértékben elfogadta Georges Dumézil és Émile Benveniste elméletét az indoeurópaiakra jellemző „hármass funkciók ideológiai struktúráról” (vö. például DUMÉZIL 1986., különösen 325–408.). Így etimológiáit is igyekezett e társadalmi hármass kategóriába beleerőltetni. Véleménye szerint bármelyik etimológiát fogadjuk is el, mindhárom arra utal, hogy a szarmatáknál létezett a hármass szociális szisztéma, és ezen belül a jazigok a szakrális szférával kapcsolhatók össze.

²⁸⁸ LATISEV 1947/52–1992/93. 300.

²⁸⁹ Lásd SZMIRNOV 1984. 119–120. – az említett irodalom összefoglalásával.

vettek részt a nyugati elvándorlásban. Erre utalna az adigék egykori önelnevezésének és a jazigok nevének egybecsengése.²⁹⁰ Nem lévén nyelvészek, ehhez a hipotézishez csupán annyit fűzhetünk hozzá, hogy – amennyiben elfogadjuk a kaukázusi eredet lehetőségét – ebben az esetben további megválaszolandó problémák merülnek föl. Nevezetesen, hogy a jazig valamennyi változataként magyarázott név hogyan értelmezhető. Ebbe olyan elnevezések is beletartoznak, mint például a jász. Kérdés az is, hogyan értékelhetőek a legkorábbi, az írott források alapján mindenképpen a jazigokkal azonosítható leletanyag kapcsolatai a többi között a krími késő szkíta anyagi kultúrával.

A roxolán mellett a kutatók egyre inkább a jazigokat tartják e korszak másik nagy törzsszövetségének. Ezen belül őket képzelik el „királyiaknak”, amely hipotézis, mint említettük, főként egy forrás félreértelmezésére, illetve filológiailag bizonytalan alapokon álló forráselemzésre épül.

A jazigok a Kárpáttól keletre körülhatárolható régészeti hagyatékát a jellemző sírtájolás alapján próbálták azonosítani. A budzsaki sztyeppén (Odessza, Al-Duna vidéke), illetve Moldovában található egy emlékcsoport, amelynek temetkezéseiben a halottakat – a Dnyeper-vidéken uralkodó É–D-i sírtájolással ellentétben – fejjel délnek fektették. Az északnyugat-pontusi leletek jazigokkal való azonosítását alátámasztja, hogy a Kárpát-medencébe bevándorló jazigok uralkodó tájolása hasonlóképpen D–É-i. Ugyanakkor az I. század közepétől a Fekete-tenger partvidékén a D-i tájolás eltűnik, amit a jazigok elvándorlásával hoznak összefüggésbe.²⁹¹ A szóban forgó temetkezéseket a Kr. u. I. század elejére – közepére keltezik, ami –

mint fent láttuk – erős „késést” mutat Strabón legnagyobb valószínűséggel legkésőbb a Kr. e. I. századra datálható népleíráshoz képest.

Roxolánok

Nevük roxs-alánként értelmezhető, ahol a roxs az óiráni rauxšna = ’világos’ szóból származtatható, az alán (ālān) pedig az aryana = ’úrja’ megnevezésből, azaz ők a ’világos (fehér?) alánok’.²⁹²

Strabón leírásából következően a Don–Dnyeper közét foglalták el. Az egyik legfontosabb epigráfiai forrásunk, a Diophantost – VI. (Nagy) Mithridatész Eupator pontusi király (82. kép) hadvezérét – dicsőítő, a II. század elejére keltezett dekretumban a roxolánokat említik a Krímben. Ugyanerre az eseményre – ritka szerencse különböző típusú forrásoknál! – Strabón is kitér. Az előzmények megértéséhez kisebb történeti kitekintést kell tennünk, amely korban visszavisz a IV. századba.

82. kép • VI. Mithridatész Eupator (120–63) tetradrachmája Kr. e. 95-ből (L'or 2001. 133., N. 118. alapján)

²⁹⁰ JAJLENKO 2015. 441.

²⁹¹ SZIMONYENKO 1994A. 61–62. – további irodalommal.

²⁹² MÜLLENHOF 1892. 112., MILLER 1881/1882/1887. III. 86., ABAJEV 1979. 277., 280., 281., ALEMANY 2000. 8–9.

4. A MITHRIDATÉS–DINASZTIA

NÉHÁNY SZÓ A PONTUSI-BOSPORUSI KIRÁLYSÁG TÖRTÉNETÉRŐL ÉS A KRÍMI SZKÍTÁKRÓL

A Kr. e. IV. sz. végén alakult meg a Mithridatidák királysága, amelynek alapítója, a „dinasztiafő” I. Mithridatés (302–266) az Akhaimenidáktól származtatta magát. A kezdetben Kappadókiát és Paphlagoniát (Fekete-tenger déli partvidéke) magába foglaló Pontusi Királyság folyamatosan növekedett. Részévé vált Bithynia, később Sinopé. A birodalom igazi felemelkedése a Kr. e. II. század első negyedében kezdődött, I. Farnakés idején, majd VI. (Nagy) Mithridatés Eupator alatt érte el csúcspontját, amit menthetetlen bukás követett. A világhuralmi tervekkel fellépő pontusi király sikeres terjeszkedése során birodalmához csatolta

83. kép • A Pontusi Királyság legnagyobb kiterjedése Mithridatés Eupator idején (<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/bc/PonticKingdom.png> alapján, 2017. december 14.)

a Bosporusi Királyságot, meghódította Kolkhist, és ezzel gyakorlatilag elnyerte a Fekete-tenger feletti uralmat (83. kép). Róma ellenes koalíciót kovácsolt, szövetséget kötött Armeniával és Parthiával. Kapcsolatai egészen Szíriáig terjedtek, és csatlakozott hozzá Egyiptom is. A Fekete-tenger északi partvidékén a többi között megnyerte magának Olbiát és Chersonésost, valamint az észak-pontusi barbárokat. A pénzügyi forrást

84. kép • Skiluros és fia, Palakos
(BUNYATYAN ET AL.
1998. risz. 76. alapján)

85. kép • Az ún. Diophantos-dekrétum
(LATYSHEV 1916/1965. tabl.
IV. alapján)

a Bosporusi Királyság legyőzése biztosította számára. Kr. e. 89-ben lépett fel először Róma ellen, azt használva ki, hogy a világbirodalommá növekedő köztársaság ekkor belháborúival volt elfoglalva.²⁹³

Mithridatés Eupator Kr. e. 111-ben vagy 110-ben hadvezérét, Diophantost seregeivel a chersonésosiak segítségére küldte, mivel a Palakos király vezette szkíták elfoglalták a várost (az Amage legendából is láthattuk, hogy a Krím egyik kiemelkedő görög városa rendszeres célpontja volt a szkíták hadjáratainak). A félsziget belsejében ekkorra a szkíták alaposan megvetették a lábukat: felépült Palakion szkíta erődítménye a tauroszok földjén (a mai Szimferopol környékén). Strabón három erődített helyet (Palakion, Neapolis és Chabon) említ, amelyeket szerinte Skiluros szkíta király, illetve fiai építtettek (84. kép).²⁹⁴ Diophantos legyőzte a szkítákat, akik ennek a háborúnak a során hívták segítségül a roxolánokat a Krímbe. A dicsőítő felirat (85. kép) szerint Palakos szkíta király „úgy vélve, hogy az idő neki kedvez, összegyűjtötte az övéit és azon kívül a maga oldalára állította a reuxinalok népét”. Diophantos azonban legyőzte őket: „a gyalogságból senki nem menekült meg, és csak kevés lovas csúszott ki”.²⁹⁵ Az epigráfiai forrás szövege összecseng Strabón információjával, aki – nagy valószínűséggel Poseidonios alapján²⁹⁶ – ezt írta: „A roxolánosok Tasios vezérlete alatt Mithridatés Eupator hadvezéreivel is háborúskodtak; Skiluros fiának, Palakosnak a szövetségében jöttek és jó harcosoknak bizonyultak, ámde egy jól rendezett és nehéz fegyverzettel felszerelt csatasor ellenében minden barbár törzs és könnyűfegyverzetű tömeg gyenge. Így, bár ötvenezren voltak, mégsem tudtak helytállni

²⁹³ A legfrissebb összefoglaló monográfia a Pontusi Királyság történetéről: SZAPRIKIN 1996.

²⁹⁴ STRABÓN VII.4.7. Egy epigráfiai forrásból ismerünk egy negyedik erődöt is. Összesen 4 nagy késő szkíta gorogyscséről tud a kutatás. A forráshelyeket a lelőhelyekkel azonosítani azonban – egy kivétellel – egyelőre nem sikerült. Az azonosított erőd Neapolis, amely ma Kermencsik (Szimferopol) (56. kép). (HRAPUNOV 1995. 51.)

²⁹⁵ LATYSHEV 1916/1965. N352. – saját fordításunk oroszából.

²⁹⁶ HARMATTA 1950. 6–7.

86. kép • Chersonésos romvárosa
(ma Szevasztopol)
(a szerzők felvétele, 2012)

87. kép • Pantikapaion akropoliszának
V.P. Tolsztyikov-féle
rekonstrukciója (DAVNJA
1994. 233. alapján)

*Mithridates vezérének, Diophantosnak 6000 emberével szemben, hanem jórészt odavesztek. Marhabőrből készült sisakokat és mellvértet használnak, vesszőből font pajzsokat viselnek, ezenkívül dárdákkal, íjjal és karddal védekeznek. A többiek jó része is ilyen felszerelésű.*²⁹⁷ Strabón roxolánjai azonosak a Diophantos dekrétumában említett reuxinalokkal, akik Palakos szkíta király szövetségeseiként tűntek fel a Chersonésos elleni harcban (86. kép).²⁹⁸ Vereségüket 110 és 106 közé keltezhettük.²⁹⁹

Skiluros és fia, Palakos (84. kép) idején egyébként Olbia mintegy 30 évig függő viszonyban volt a szkítáktól: Skiluros nevével pénzt is vertek. Az ő uralkodása idején (vagyis a Kr. e. II. század második felében) vált Neapolis Scythica (67. kép) végleg a szkíták fővárosává, bár az alsó-Dnyeper-vidéki lakossággal a kapcsolat – a szarmata hódítás ellenére – nem szakadt meg. Chersonésossal és Bosporusszal a szkíták viszonya a tengeri kereskedelem fejlődése miatt romlott meg, mivel a görögök a Krím nyugati partvidékének kikötésre alkalmas öbleit meg akarták szerezni tőlük. Ugyanakkor az epigráfiai adatok alapján tudjuk, hogy a bosporusi görögök között éltek szkíták. Skiluros király lánya egy görög arisztokratához ment férjhez Pantikapaionba. Komosarye bosporusi királynő második férje iráni nevet viselt, és elképzelhető, hogy az uralkodó szkíta dinasztia tagja volt. A Diophantos-dekrétum beszámolójából tudjuk, hogy egy Saumachos nevű

²⁹⁷ STRABÓN VII.3.17.

²⁹⁸ SZKRZSINSZKAJA 1977. 43.

²⁹⁹ HARMATTA 1950. 6. – további irodalommal.

szkíta férfiú felkelést szervezett a Bosporuson. A felkelők megölték Pairisadés királyt és elfoglalták egy időre Pantikapaiont **(87. kép)** és Theodosiát.³⁰⁰

Visszatérve e kis kitérő után a mithridatési háborúk eseményeihez, Diophantos meghódította Neapolist és a szkíta királyi főhadiszállást – Chabont – is.³⁰¹ Dacára annak, hogy a szkíták szövetséget kötöttek a bosporusiak ellen a roxolánokkal, ezzel párhuzamosan tovább nőtt a fenyegetettségük a mind nagyobb hatalomra szert tevő szarmaták részéről.

A krími leletanyagban a Kr. e. II. századtól folyamatosan (egészen a Kr. u. III. század közepéig) kimutathatóak a szarmata hatások.³⁰² Hangsúlyozandó azonban, hogy csak ritka esetekben sikerül „valódi” szarmata sírokat találni, és általában valójában csupán hatásokról beszélhetünk. Ezek közé tartoznak egyes rítuselemek (pl. padmalyos sírok), fegyvertípusok, korong nélkül készített füstölőedények, a házfalakon, sírsztéléken megjelenő tamgák **(88. kép)**.³⁰³ Az ún. késő szkíta leletanyag egy, a nomadizálásról a letelepült életmódra áttérő népesség hagyatéka **(89. kép)** és mint ilyen meglehetősen sok közös vonást mutat a Kárpát-medencei szarmata anyaggal.³⁰⁴

88. kép • Szarmata jelek
„enciklopédiája” Kercsben
a Carszkij kurgán bejáratánál
(a szerzők felvétele, 2001)

5. A „ROXOLÁNOK” RÉGÉSZETE

Visszatérve a roxolánokhoz, a kutatók régóta kísérleteznek azzal, hogy leletanyaguk speciális vonásait körülhatárolják és meghatározzák a jellegzetes eltéréseket a többi szarmata leletanyagtól. K.F. Szmirnov korábbi elképzelése szerint az ún. diagonális temetkezések voltak a roxolánok fő jellegzetességei, pontosabban ez a fajta rítus csak rájuk lett volna jellemző. A diagonális rítus lényege, hogy a nagyméretű, széles, csaknem négyzetes sírgödörbe átlósan fektették a halottakat **(90. kép)**. A szarmata kutatás kiemelkedő

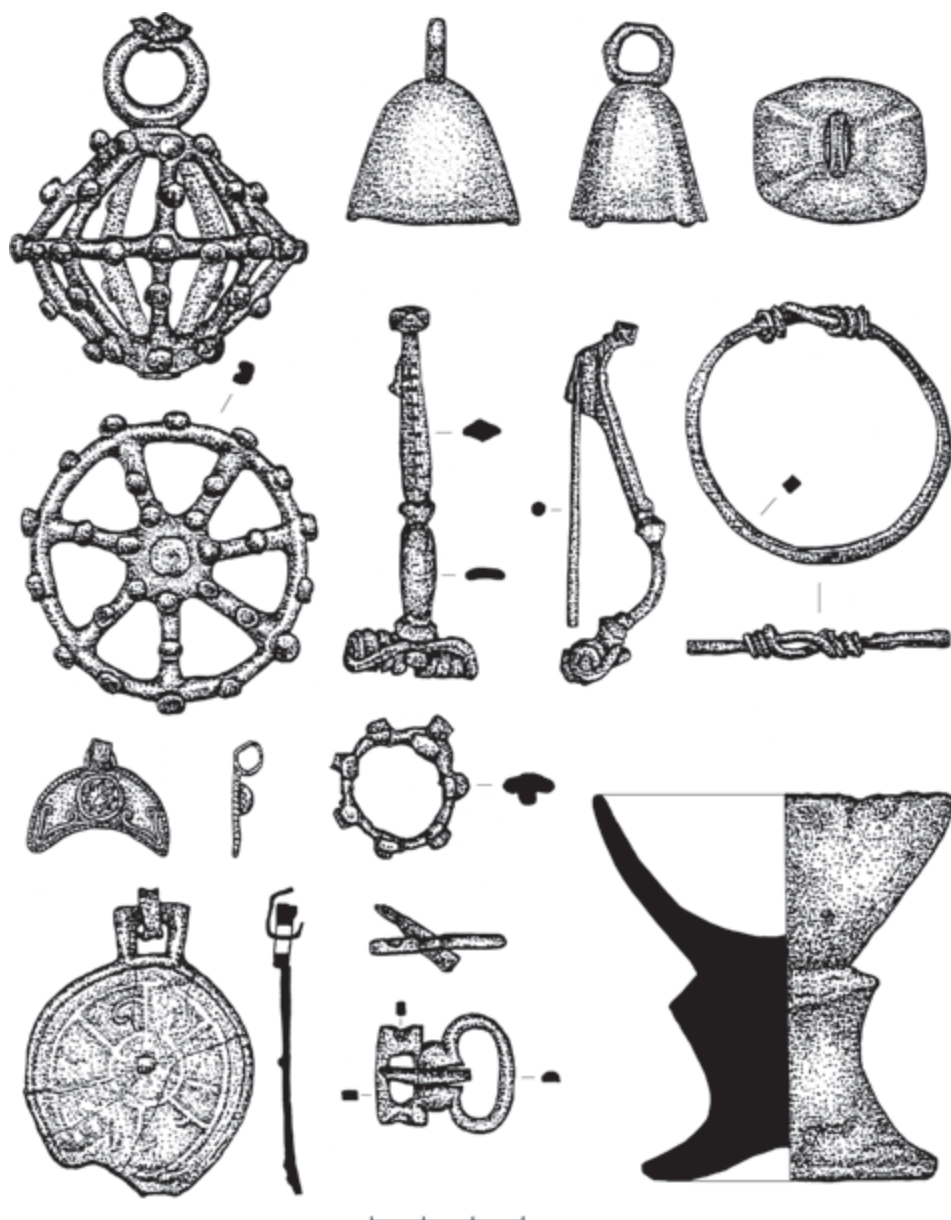
³⁰⁰ HRAPUNOV 1995. 53. – további irodalommal.

³⁰¹ SZKRZSINSZKAJA 1977. 72–74., SZIMONOVICS 1983. 112.

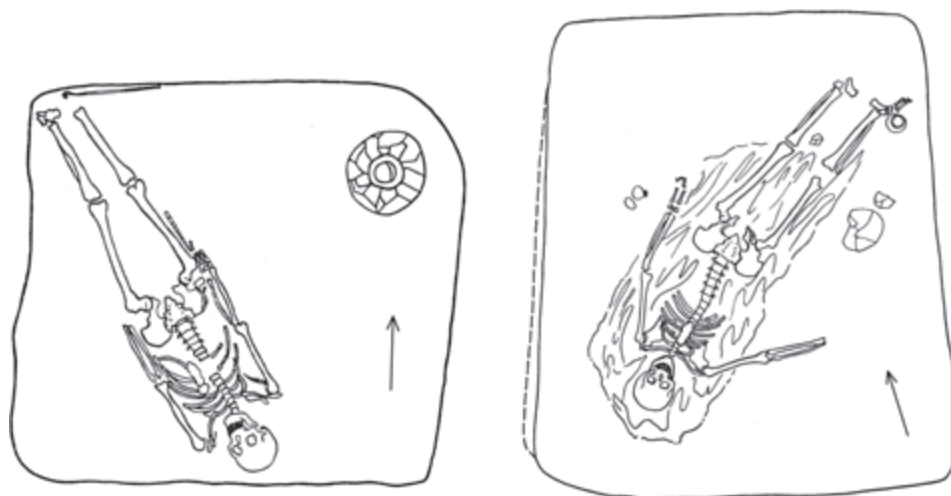
³⁰² SZIMONOVICS 1983. 101. A szarmaták nyilvánvalóan a Don és Dnyeper közti területekről jutottak le a Krímbe.

³⁰³ HRAPUNOV 1995. 68–69.

³⁰⁴ Lásd erről még a jazigok bevándorlásáról szóló III.1. fejezetet! A késő szkítának nevezett kultúra hordozóit hagyományosan a sztyeppei nomád szkíták utódainak szokás tartani. Újabban több kétség is felmerült ezzel kapcsolatban, legalábbis néhány lelőhely – így például Neapolis Scythica vagy az északnyugat-krími Csajka gorogyiscse (földvár) – vonatkozásában. Ezekben az esetekben mind epigráfiai, mind régészeti források utalnak arra, hogy erősen hellenizált, sőt jelentős La Tène hatás alatt lévő, eredetileg a Bosporusi Királyság területéről származó földművelő népességről van szó. (POPOVA 2011., ZAJCEV 2011.)

89. kép • Zavetnoje – jellegzetes késő szkíta leletek (GUSCSINA–ZSURAVJLOV–FIRSZOV 2001. risz. 5–7. alapján)

90. kép • Diagonális temetkezések: Baranovka (Alsó-Volga) 28. kurgán 1. sír és 13. kurgán 1. sír (DVORNYICSENKO–FJODOROV–DAVIDOV 1989. risz. 18a. és 36b. alapján)

alakjának nagyságára jellemző, hogy mintegy tíz évvel később ő maga cáfolta meg a széles körben elterjedt és elfogadott hipotézist.³⁰⁵

Legutóbb Alekszandr Vlagyimirovics (Olekszandr Vologyimirovics) Szimonyenko kísérelte meg a törzsi terület körülhatárolását. Ő a Strabón-féle lokalizáció alapján azonosította a Dnyeper bal partján található korai szarmata leleteket a roxolánokkal. Az általa a Kr. e. II–I. századra datált temetkezésekben – szemben a Don-, Volga- és Ural-vidéki szarmata sírok D–É-i tájolásával – a halottakat fejjel észak felé helyezték végső nyugalomra. Ez stabil jelenséggént csak egy azonos korú alsó-Don-vidéki csoportnál fordult elő, amely egyéb rítuselemekben és a leletek összetételét tekintve is rokon a Dnyeper-vidéki emlékekkel. A jellemző leletek közé tartoznak pl. az ún. középső La Tène fibulák, prohorovkai típusú török és kardok **(91. kép)**.³⁰⁶ Ugyanakkor megállapítható, hogy az északi tájolású népesség nem érkezhett Ázsiai Sarmatia területéről, mivel a Dontól keletre fekvő területen az ilyen tájolású kora szarmata sírok egyfelől egyidősek a Fekete-tenger partvidékiekkel, tehát nem előzményként, hanem kortársként jelennek meg, másfelől nem tömbben, hanem szétszórta jelentkeznek. Így aligha valószínűsíthető egy hasonló, roxolán azonosítás.³⁰⁷

³⁰⁵ SZMIRNOV 1984. 121–122. – a korábbi irodalommal.

³⁰⁶ SZIMONYENKO 1991.

³⁰⁷ SZERGACKOV–SINKAR’ 2003. első sorban p. 170.